

34 Turai Kamil

HOLLÓ ANDRÁS ANARCHAIKUS HALÁLA

1. „GONOSZAK A HALOTTAK”?

A költészet – kafei és szentpáli és homéroszi értelemben – az ördög ellen vívott csaknem reménytelen harc territórium. Egyedül a Szó-Logosz képes azonosulni a Logosz-

Krisztossal, az istenembség legteljesebb megnyilvánulásával. Egyedül a költészet képes az agyonmaszatolódott, sárbarángatott szent szavakat visszazárnyaltatni az Isten és ember közti közvetítésbe, mediatitásba. Az örök halált, kétségbeesést, maggyalázódást preferáló gonoszlélek éppen ezért mindent megtesz a költészet, a vérbeli ígézet, az ige-igényesség tönkretételére. Klasszikus, iskolapéldája ennek Holló András Aszúdíjas költőbarátom ördög által megmértelyezett kísérteties, szánnivalóan tanulságos és szívrepesően megrendítő, gyönyörűen egységes élete és pokolvarasan kárhozatvarázsolt iszonyú öngyilkos halála. Ötödik évtizede szövődött a mi abszolút barátságunk, egymást vigyázó és örökkévalóságig számontartó szövetségünk – és két évtizede divergált az (András halála után) a magasabb szférákba, azóta húzom-halogatom, végveszélyt sejtve odázom a romlásával való egyenes szembenézést. Hiszen – legalábbis látszólag – mindent elvesztett Ő a Sátánnal vívott keserves vergődésében, sőt még a túlvilágon is (ideig-óráig?) hatalmában tartja a démon, mérgező üzenetekkel elárasztva a hátramaradókat. Hiszen vívják itt máig, ma is heroikus harcuk a lét isteni értelméért költőjelöltek s költők, nem csak sikeréhes tinglitangli-mákonyozók, zavarosban halászó antitalentumok csiszonkáznak a poétapályán. Rendeltetésük a magyarság sokezeréves történelmének betetőzésén, visszavarázslásán túlmenően szélesebb körű: tisztán, kristályos világossággal kell tudniuk Istenhez vezetni az embert. Ezt megakadályozandó a gonoszlélek bevonja dezinformációs teamjébe a felemásmód holt lelkeket is. Ez villant fel Ady Endre derengésében, amidőn szertekiáltotta: „gonoszak a halottak / gonoszak a halottak”. A halottak ugyan nem gonoszok (sokkal inkább „genoszok”, azaz eredendők), ellenben érzéketlenül a földi életter gyengédségeire, az „örökkévalóság szempontjából” (sub specie aeternitatis) figyelmen kívül hagyják a még magukat halandóknak hívók lelki törekenységét, létpánikját, halálhorrorját. Hallgattam halogatva – amíg lorelei-lányom lelkivilágát sorvasztotta sanyargatva a megholt közvetítésével az ördög, de most hogy – akaratomon kívül András névre

keresztelt „lemenóm” szemtükrében láttam felvillanni a baljós „hollót”, fel kell tárnom a Holló-rejtély számomra már fel-felsejlő részleteit. Szóval – tetszik, nem tetszik – színtiszta exorcizmus, ördögűzés eme mementó, emlékirás.

35

2. „CSÖNDBÚRA VETTE KÖRÜL”

Egyetemi előfelvételis bölcsészként egy évre alaposan egyberostált minket a sors Vásárhelyen. Ha csak hirtelenében végigtallózom a képzeletbeli névsort, a nevezetesebbek közül eszembe jutnak: Gerő, Szvák, Dérczy, Magyar, Bacsó, Angyalosi, Szívós, Kardos, Szántó, Poór, Halász, Eisemann. S e tucaton túl még vagy félszáz, egybezárva, kiszolgáltatva a „hallgató elvtársi” önkényeknek. De azért még irodalmi klubot is szerveztünk, stikában. András mindenhol és mindenben kiütközött. Mintha csöndbúra vette volna körül. Senki trágár tróger nem mert belekötni, a legelállatiasodottabb öregbakák is tisztelve rettentek meg spirituális kisugárzásában. Tóbiás, a vérengző alhadnagy csaknem ellágyulva kérte meg, lépjen beljebb a „gombafejű”. Csak így titulálta, mintha óvodásjelet elevenítené fel, csöppet sem szarkasztikusan. András, ahova csak lehetett, magával vitte, hóna alatt szorongatta vasszürke műbőrkötétes József Attiláját. Már akkor is csak suttogva beszélt (ez lett Vasadi Péter számára poétai „differentia specifica”-ja), s kitartó teveszerű járással kutyagolt, akár a hosszútávon gyaloglók. Nemigen káromkodott, ahogy én magam sem, holott dívott a seregben száj és szív mocskossága. Rettenetesen nehezen telt a megpróbáltatás egy éve, mégis némi nosztalgiával gondolunk mind rá. S az egyetemi zötykölődésben éreztünk rá egyikünk-másikunk fájó hiányára. Igazán a szegedi bölcsészkar magyar-olasz szakán, majd a teológián ébredtem rá, mégiscsak messze a legjobb barátom, legközelebbi hozzátartozóm a távoli ELTE-n tanuló András. (Akkor még csak Kovács volt, régi-régi sámánok, faluvégi bölcsek leszármazottja. Később sötétedett el egyre, egyre Holóbbá.) Akkor magam is, Ő is költői metamorfózist, ozmózist éltünk át. Engem Dino Campana, D’Annunzio inspirált, őt Jeszenyin s Mandelstam. Áradtak a két kollégium közt a levelek, olykor naponta kettő. Ám évek hosszú során át átívelően! Több száz, több ezer kötegett irodalmi levél. Írtam neki még Pécsről, Szentendréről, Esztergomból, Budáról, Pestről. S Ő is Mocsáról, Tatabányáról. Az én entuziaszta, kiforrotlan nekifohászódásaim talán ott szunnyadnak még a Holló-hagyaték mélyén. András leveleit elsodorta a Sátán, jobban mondva tűzvész martalékai lettek. Tudniillik édesanyáméknál, Gyulán a Vár utcában a gázpalackból lángok lobbantak, s kiégett az egész alsóház. A levélköteg ugyan csak megpörkölődött meg nyakig ázott a tűzoltói fecskendősugárban, ám édesanyám – aki idén fordult be 90. évébe, Isten

éltesse – gondoskodott a litteratúragyilkos autodaféról. András valahány levelét szemétre vetette. Mindössze négy hozzáférhető számomra, a vakvéletlen folytán. Egy még a régi, kezdeti időkből, a 70-es évekből keveredett papírjaim közé, további három pedig az utolsó évekből. Ha forrásért
36 folyamodom, ősrchívumhoz, csak ezekhez! Megjelent, s még elfekvő életműve számomra jelenleg tabu. Inkább lengeteg lelkét szeretném felszabadítani betonbeteg betűkből!

3. „MARADJ MÉG”

Illetve, ez sem egészen így van. Merthogy akad egy-egy vers köteteinkben, melyet egymásnak ajánlottunk. Andrásé az 1997-ben Jász Attila által pazarul válogatott *Egyre messzebb*-ben jelent meg, az enyém a Maecenas Kiadónál 1990-ben (*Alföldi gyászpompa*). Én, akkori metódusom szerint, kettős mant-rakelepcébe fogtam az elillanó üzenetet, a vé-be és a ka-ba. Ezek egymásból indázva, egymásba gyűrűzve, adják ki a pergetés dinamikáját. Szó szerint így: VÉTŐ – „nem vagyunk / a véletlen gyümölcse / noha lengünk / világunk végtelen vizein / vizililiomként / te ugyan kanálisban / tapogatódzol / de a szív kardinálisa vagy / legjobb barátom/ s verhetnek vaslakatot/ vétlen virágokra / nem lesz szívügyünk / a Kard és a Kanál”. A vé utat vág a végtelen égbe, majd vértet ver a védtelen szívre. A ka – egyiptomi lélek – meglehet a Mocsma-mocsárból indul, mégis a sarokvas-szív főpapjává avat, a vaisja és a ksatrija alacsonyabb létfokozatain túllépően. András verse mélyrölfakadó, letisztult világképpel felívelő. MARADJ MÉG – „A Bibliánál is vénebb, használattól / csiszolódott áldozati kö vagyok, / de itt heverek az út mentén, mint egy / visszavont mondat végén az írásjel: / jelentéktelenül és érvénytelenül. / Megbotlik bennem, akit káprázatok / mozgatnak, s nem hallja a föld / sóhajtozását, ha rajta lépked. Te, ki / pillantásoddal még jobban öregítettél, / és leültél rám megpihenni, maradj még, / helyezz el rajtam néhány szem szilvát, / datolyát, fügét égőáldozatul, / aztán temess el azon a helyen, hol / keserű balzsamot öntött fejedre a Vénusz, / és csukott szemmel rajzold fölém/ a porba legkedvesebb csillagábrád.” Noha a sérthetetlenség szubszt-rátumává, kővé fokozza le magát, de rögtön fel is magasztosítja az „áldozati” jelzővel. Aki semmibe van ugyan vetve, de nem feledhető mondanivalókkal. A „jel” alól kicsúszott a tagolt szó, jelentéktelen mégse lehet, jöllehet „jel”. Észrevehetetlensége nem teheti érvénytelenné, mert legalább „botránykőként” funkcionálhat. Közvetíti a „föld sóhajtozását”, azaz tudósít teremttségünk univerzális fájdalomáról. Valóságos, ezáltal képes okulásul szolgálni azoknak, akiket „káprázatok mozgatnak”. Itt lépek be én, megszólítva, a szövegbe. Az áldozati kö „öregítése” talán még nem sorsrontás, de mindenképp az önvaló nyomatékosítása. Sőt, ebben a vonatkozásban még a „megpihenés” is pozitív statutum: merengés, meditáció, megismerés. Ha nem így lenne,

aligha vágya rá a kőnél is kőbb áldozati, hogy „maradj még”. Meglehet, most teljesedhet be eme kő áldozatos szerepe. A kova-kövek Kovács-milliárdjából most lehet az az egyetlen, választott, áldáshozó áldozati! Most érintkezhet a varázslatos örökkévalósággal, élet-teliséggel. Miként is? Gyümölcsözően: szilva-datolya-füge. (Akkoriban nagyerozt foglalkoztatott a Kamil-kamel regressziós analógia, hatezer éves ki-en-gari háttérrel!) Azidőtt azonosultunk a keleti táltos-magyar mandala-áldozatok totalitásával. Vagyis: csak az marad meg, ami teljesen „megsemmisül”. Ezért oly hihetetlenül „pazarló” a magyar szent hagyomány, ezért marad le minden megfogható anyagiságról a fénysemmi bővületében avatott taoista. Kezdetünkben a vég, végünkben a kezdet. Be is úszik a képbe a temetés rituáléja. Aki temet betömi (tumulus) az ideigvalóság vákuumlyukait, hellénesen beteljesít. Ugyan sohasem jutott el Festő-Hegedűs anyai őseim létcentrumába, Kecskemét-Pusztaszerre András, de haláláig készült oda (lásd későbbi levelezésünk). Fenyegetőzött is, hogy élve onnan vissza-haza nem megy. Tartott első feleségemtől, gyermekeinktől. Magától félt? A rontáshozó pillantástól? Zavarta az idegen idegpályák átabota rezdüllete? Vajon mely „csillagábra” pártfogása jár ki neki most misztikusan? A Szíriusz, Algol, Aquila? Mindenesetre én azóta is szorgalmasan áldozok oltárkövénel. Próbálok felvázolni csil-lagpor-titkát.

4. „BOTTAL VERNÉM SZÉT A CSÜRHÉT”

Amikor 92 őszén kézhez kaptam Holló partecéduláját, halálhírét, éktelen düh öntött el. Illetve: előbb még embertelen és emberfölötti tehetetlen szájalom, részvét. Akkoriban jutottam holmi főiskolai állásfeleséghez s veszekedetten, minuciózusan készültem vallásfilozófia előadásaim minden egyes percére. Ekkor hallgatóim előtt csaknem zokogásban törtem ki, vázoltam e nagy költő halálútját s pár perces csenddel adóztunk. Ez volt az én temetésem, gyászszertartásom. Eszembe se jutott a hivatalosra elvonatozni. Tele voltam tűzdelve sértődéssel, feldolgozatlan ressentimenttel, nyomasztó nehezteléssel. Valahogy így: mit képzel ez, csak úgy elhúzhatja a csíkot?, a döntő pontoknál cserben hagyhatja hazáját?, lelketlen fájdalmat okozhat?, elárulhatja a Sátán elleni harcosokat? stb.” Meg aztán emlékezetembe csillant még utolsó – számomra megmaradt – levelének vészes kifakadása. Szó szerint idézem: „Legszívesebben senkit se látnék szívesen a temetésem: nincs ember szinte, akit ott szívesen látnék. Legszívesebben fölkelnék a ravatalról, és egy bottal szétverném a csürhét, amely meg mer jelenni. Négy fizetett sírásó temessen el: síromnál olvasson föl három versemet: *Mi, Prométheuszok, Beethoven példája* és *Egy életfeltétel*, aztán mondják el a *Miatyánkot* és az *Üdvözlégy Máriát*, és temessenek el.

Nagyon pipa vagyok. Ég Veled.” Nos, erre én is pipa lettem. Azt lesheted barátocskám, hogy asszisztálgassak ördögi bosszúszomjadnál! Ég veled, majd számolunk még – ha nem máshol, az Égben. De azért épp az imént (pár éve?)

38 kapott – ellevezett – búcsúversét felidéztem. A *Beethoven példája* (3. levél) okadatolja, miféle nagy Atya-képletként, archetipusként állította maga elé a remegő költő a rettenthetetlen hősoszt: „Biztos kézzel gyúrte le lelke démonait / s a pusztító orkánokat.” – szögezi maga elé üdvös direktívaként a vers. Hát mégiscsak, még a halálban is, küzdött ez a tisztánlátó-égi poéta a sorssal, a démonaival. Sőt, másról is vall definitíve búcsúdalában az áthaladó, a „súgva beszélő” (Vasadi), sugallatokat követő: „Olyasmit/ hallott meg ő, a m e g s ü k e t ü l t m u z s i k u s, amit senki más: a fűszálak suttogását.” A kifinomult érzékenység csendes himnusza ez a végrendeleti vers, egyúttal utal arra: ámbátor ördögi szűrőkön át, különlegesen szubtilis, misztagogosz kinyilatkoztatásokra fűlehetünk még a Holló-oeuvre olvasatán. S megtudjuk azt is a versből, ismerte betegsége, bornemisszai kísértetei orvoslását: „Ha fölgýült benne a méreg, a bőrén át / zongorázással kiverejtékezte.” Maradt, persze, az utókor kínzó vájkálása: mért nem zongorázta, írta ki (írtotta ki) Ő, András, lelkéből eme mételyező méregoldatokat? Mi nem engedte, hogy megszabaduljon örijító-döglesztő parazitáitól? Még a hetvenes évek elejéről maradt csekélyke levéltáramban egyetlen apró versflorilégiuma. Ebben – véletlen-e – ismét csak akad egy *Beethoven* című menüettje. Így fejeződik be: „Az éjszakát siratva, / a végtelenben egy férfi ácsorog. / Nyüszítve távozik.” Nos, eme enigmatikus, végső mozzanata kimerévült, örökre rögzítődött. Miért is kellett az éjt siratnia? Miféle örök éjt gyászolt? S szemben az Arisztotelészt is exotériába riasztó a p e i r o n, végtelen rettenetével? S mily igen ez az oldalba rúgott gyűszűnyi nyüszítés a Holló-hang spektrumskálája! A másik vers is – tudatosan? – elhever 3. levélben, a *Mi, Prométheuszok*. Ezzel a gnómius felütéssel: „Szerette az embereket. Ezért / kimozdította őket sötétségükből.” A korábbi sötétség így világosul át. Nem nyüszítve vonaglással, hanem a gonosz ős-sötétjének hártározott eliminálásával. Micsoda végső üzenet, vigaszunk ez: Prométheuszokká kell válnunk, azaz szívvel-lélelkel, életre-halálra harcolnunk a Gonoszlélelkel. Mert nem emberekkel vagyunk nekünk tusakodásunk, hanem a Sátánnal, ahogy Szent Pál vallja. S bizony az én hősi halott András barátom sírja partjainál is emberek iránti elementáris szeretetéről tesz tanúságot. Még ha összeroppantja is végül a kimondhatatlan titkok keltette feltörhetően – termékeny képzavar! – magánya! „S oly egyedül van,/ hogy megörül a keselyű társaságának is, / amikor az leszáll mellé, s a májára lecsap.” Hát ez bizony kegyetlenül tiszta-keserves önvallomás! Ebben a végsőig sűrített, szirupelasztikus „édes fájdalomban” (kedves olasz költőim óriás oximoronja Petrarcától Tassón és Leopardin át Campanáig) leledzett az én zseniális

költőbarátom. (Már csak ettől is zseniális, ha nem egyébtől, hogy ezeket a világkezdeti, paradicsomelőtti, ős-eredeti – gennao-geniale – ellentéteket egybe tudta játszani, ámbátor földi élete árán!) Vajon Franz Kafka óta kifejezték-e hitelesebben, ellentmondást nem tűrőbben, végérvényesebben az ember (Ember) retentív megváltó szerepét: önnön májának feláldozásával mámorító örömeiket okozni másoknak, halálhörgésünkből szépséghimnuszokat facsarni?!

Codaként, sírkerti záróakkordként, hozzáfűzöm még, hogy később – fogalmam sincs, honnan – ismertem meg András halála nemét. Végére sikerült levetnie magát, pszichiáteréhez menet, valamelyik Komárom megyei felüljáróról–viaduktról. Megoldotta az „átbúvást az isteni cenzúrán” (látogatván panaszkodott hajdan, hogy ezen a „picsa-Mocsán” még csak tisztességgel kinyiffanni se lehet – se vasút, se lakótelep...) A coda codája (csodája?), hogy még később tapogattam, reflektáltam le, hogy – „első magyar nyelvre alapozott” bölcséleti művem meg sem született volna András élete-halála (a kettő egy) nélkül. Valószínűleg olyan tektonikus vulkánlások zajlottak, zajdultak bennem halálhírére, hogy az addig bennem kövesült alapkövetelmény (magyar filozófia) struktúrája megmoccan. Úgy hogy a legalkalmatlanabb időszakban, 1992 november 1 – dec. 15 közt – tanterveim s előadásaim szorításában – szinte légiés könnyedséggel firkantottam cetlijeimre Magyar Metafizikámat. Mondok, holtbiztos hogy András haláláldozata adta a végső kétségbeesett lökést a lehetetlen vállalkozáshoz. Nélküle nem lenne magyar bölcsélet se, s onnan fentről felügyelte gyarló munkálataimat. Ahogy magam is igyekeztem utólag befejezni az Ő némely szellem-adósságát. (Hogy mást ne mondjak, végigolvastam – nem is egyszer – Musil *Tulajdonságok nélküli emberét*, meghatódván emlékezve arra, hogy utolsó ottlétemkor barátom rálegyintett a sóskaszós színi trilógiára: hát ezt se tudom már végigolvasni! Jelentem, Barátom, pótoltam!)

5. „TÉGLATÉBOLY TIGRISIDÉNYE”

Áradtak a szegedi Dóm-térre a levelek s onnan vissza a budai Ménesi útra. Magam a bölcsészkarról átnyergelvén belevesztem az istentan rejtelseibe s közben a megváltó Szó Krisztus-központúságára bukkantam. Akkoriban napokig, hetekig dajkáltam elmémben egy-egy ősszót, világító kifejezést (mint például: láng, mágnes, cseresznye, boglya, márvány, ólom, óceán stb.). S a lávaforró átélés olvasatában ezek a szófia-szók nukleáris reakcióba léptek egymással, s lett belőlük az atomhasadás elementáris sugárzaskohéziójában: lángmágnes, cseresznyeboglya, márványmáglya, ólomóceán stb. Ezek aztán – egy-egy lelkigyakorlatos hét gyötrelmes gyönyörűségében – sarokkő-strófiákká

álltak össze, ígyfélén: „kaucsukpázsiton cseresznyeboglya ring”, „ólomóce-
ánján móló-olló / montíroz vizslás Rodostót”, vagy aszklépiadészien: „már-
ványmáglya halálmágnese hámorod”, szaffóian: „téglatéboly tigrisidénye
csörtet”. Bizony, mindkettőnk számára a rimbaudi nyelvteremtés, csil-
40 lagvilág-olvasztás időszak volt ez. András, egyetlen negyven eszten-
dőt túlélte verses levelében már-már József Attila redivivusként jelenik
meg. Csakis a csodált előd verscímeiben fakad énekre, már amennyiben dal-
lamosnak hatnak tündérlegendás túlvilággjárásai. (Ekkorról ragadt emléke-
zetemben a mottó rémíszítő-riasztó szépségű intelemtöredéke: „ ne menj a
tóra csillagot halászni/ ha a tündér...” ,s aztán snitt, mintha elvágták volna.
Mért ne? Milyen tóra? Mi az, hogy csillagot halászni? S hogyan folytatódik:
mit csinál a tündér? Miféle emberentúli hatalom avatkozik itt bele bolygó-
ügyeinkbe? Már akkor sejteni lehetett, hogy András bizony lement arra a
tóra, buzgón húzza-ereszti a csillaghálót, már belesüppedt abba a mocsai tó-
parti mocsárba, s ki tudja, mily lidérces érzéketlenséggel labdázik halandó
lelkével az az emberkínokat gyöngyfűzérbe ígező gyilkos tündér?) András a
hádészi részeg hajós orfikus árvaságát gyakta-gyakorolta ijesztő merészség-
gel: „ A kerítés tövében/ csordába verődtek a fejfák. / Közülük szeretőt vá-
lasztani/ jöttem.” (*Kiáltozás*) – idézem egyetlen-első leveléből. Tapinthatóan
lélekmágia zajlik. A halottaknál nem adja alább (felébb) a dalnok. Akárhol
poklára akad – még a kerítés tövében is – csak dudálhasson, muzsikálhasson.
Nehezen vetekedhetnek földi arák az örökkévalóságból iderekkentett meny-
asszonyaival. Elsősorban a közösen – elpusztult levelek százaiban – tervezett
irodalmi birodalom-építés szuggesztíója alatt készül ezidőtt áttelepülni a
szegedi Dóm árnyékába, teológiai stúdiókkal feldúsítandó metafizika el-
szántságát. Ámbátor református felekezetű, felvételét kéri a teológiai kar
rektorátusán. Tele van ekkor üdvösséges pezsdületekkel, játszi reménnyel,
aszketikus nagyotakarással. Szinte szerzetestársakként lát bennünket, amint
dantei ódákbá öntjük-ontjuk a Krisztus-Igét. Érdekes, hogy az előljárók se
zárkóznak el a hirtelen megtérés, távoli „istenkereső-pokoljáró” zarándok
befogadásától. Csak közben magam is vacillálok: szemináriumi bűvárlásaim
során megkap Assisi Szent Ferenc szellemisége, s röpké másfél év múlva már
az esztergomi noviciátus, majd a pasaréti klerikátus növendékeként látoga-
tom a Hittudományi Akadémia bölcseleti karát. András barátom – nem ugyan
barátként – be-betér a kolostorba. Mígnem civilként albérletezve hozom
össze Plotinosz-disszertációm, de ekkortól András már Tatabányán fejt
tanár-tortúráját, s merül a meredek Mocsa-mocsárba. Ott folytatja, ahol a
magát halálba síró József Attila abbahagyta, tündéri érzékenységgű édesanyját
magához rántva-emelve a nyomorúságba-szomorúságba: „Leoldott árnyé-
kom, anyám,/ tűzben fürdőző bronzszövetű szoknyák / halnak mögöttem.”
(*Kiáltozás*) Egymás árnyékaivá lettek, kovácskohóban edzett egy-öntetű

egy-gyökerűek. A halott mátkák után kevés eséllyel pályáznak a múzsai tisztre tenyeres-talpas falusi fruskák. (Hogy aztán az igazi idilli ideálok – mondjuk egy Joó Viola, Szécsi Magda, Fabó Kinga – mihez foghattak a magányos polkójáróval, az meghaladja a magam illetékességi körét.) Birtokomban van Holló András talán egyetlen olajfestménye (egy Adventben küldte 41 mementós ajándékként): éjszakai gyertyás-processziós temetést ábrázol, hollóval. Korán megjelenik nála a földbe-mállódás vigaszos képe. Teszem azt „Reménytelenül” témájára: „Elmázolódok szétszórt csontok között: /éjszaka van.” Meglehet, itt is tetten lehet érní a Holló-tündéri-attitűdöt. A koprofilia mintájára talán limofiliának titulálhatnánk. A ráhármló mocsma-mocsok-pocsolya stockholmszindrómájaként valóban szub-limálja magát, azaz nem a mocsár fölé, hanem alá emeli-súlylyesztí lényét. Így teljesül ama tóparti tündér csillaghalászt behálózó ősmisztériuma. Hogy mi az? Az éjszakában elmázolódó szétszórt csontok ásványi honvágya. Ez a motívum egyébként dúsan variálódik abban a korai levélkében: „Az éjszakában alázuhant / a föld.” (*Emlék, J.A. rājátság*) Akkor fel se tűnt, de most annál inkább, ennek a pesszimiztikus költői képnek kozmikus, lapidáris monumentalitása. Olyan végérvényes, mint egy kései Vörösmarty-enigma. Kétségtelen, a költő fizikailag is észlelte ezt a csillagközi sötétbe bukást, nem pusztán metaforikus hangot adott-kölcsönzött a platoni „bolé”-nak, „szfal-lein”-nek. Lényegileg az üdvtörténeti idők kezdetére, a kollektív tudattalanra utal a személyesen megszenvedett *Emlék*. Négy évtized távlatából már tisztábban látom, hogy András azidőtűt útban volt az el-tündéresedéshez, meg-tündéresedéshez. Daimonja nem döntött még a játszi könnyedség és az önpusztító önsorsrontás keresztcipelése közt. Lehetett volna még mindenén könnyűszerrel tovalibbenő túlzottan is túlélő. Se Pilinszky-kultusza, se Tandori-tántoríthatatlansága nem opponálta akkortájűt ezt az optimális opciót. Nagy költő, sőt annál nagyobb is lehetett volna attól. De más utat választott (más út választotta Őt). Hiszen a kezdet kezdetén engem is afféle késdobáló cirkuszi virtuózként fantáziált-fanatizált. Ódon episztolája végén így biztatott: „Első versed megírásához a magány rettenetes szép törét kérném a fogaid közé, hogy elvérezhess, így: száműzötten a halottak közül!” Mintha magában beszélne, nemde? (N.b. persze, „első versem” nem szó szerint értendő, hiszen tíz éves korom óta irogattam, hanem az életveszélyes nukleáris kísérleteimre célzott.) Egyébként, most konstatálhattam, miközben maga is (sőt) élet-halál harcát vívta, nagyon is számon tartotta melleleg a későbbiekben is egykori „kollaborálásunk” részemrőli hasznosságát. Így ír: „Látom, Molnár Péter-katalogusból is, amely szuper-filozófikus, hogy a szórobbantásos módszert tökélyig fejlesztetted.” Nemigen kaptam máshonnan ekkora elismerést és

értést. Sőt, még ő vigasztalt, nagy szorongatottságában: „Ne dühöngj és ne tombolj, hogy huszadrangú firkászokat egekig magasztalnak, miközben a Te üttörő kísérletezéseidet elhallgatják és figyelmen kívül hagyják.”

42 6. „MAGAMRA HÚZOM A FÖLDET”

Folytassuk a végénél, végzeténél. Évek esnek ki és egybe, s nem látom tisztán az átmenetet a ködös tündérkedésből, játszi halálflörtből az ocsmányul fekete, tömören kétségbeesett, letargikus megsemmisülés-vágyba. A levéltöredékek alapján megkísérlem rekonstruálni, visszanyomozni a kórtörténetet, kísértethistóriát.” Minden napom megnyerése rengeteg agysejtembe és vérvesztésembe kerül. Elhagyatott vagyok, üldözött és megalázott.” – írja Mocsáról utolsó éveiben. Ezalatt, hangsúlyozom, kiemelkedően súlyos, tökéletesse egyensúlyozott versek száza születnek (ismét ajánlom bárki figyelmébe az empatikus igényességgel válogatott *Egyre messzebbet*). Érdekes lenne, lesz a mindennapi borzalmak lenti élveboncolását egybevetni a párhuzamosan születő költői remeklésekkel. Valóban, mintha a pokol torkából rángatná elő mesterműveit a vértanú költő. Magára veszi (királyi palástként?) az egész emberiség nyomorúságát, miként ha nem lenne elég a sajátja. A sajátja tönkre se tehetné ily mértékben. Helyettesen szenved, ettől megérthetetlenül. „Ököllem ütöm a fejem, fetrengok, zokogok, sírok, vagdosom a papucsom az ágyhoz, és vagy nem eszem egész nap (kiöntöm az ételt, ha anyám nem veszi észre), vagy nekiállok megenni egyszerre fél kiló kenyeret idegességemben.” Elmondhatatlanul szívdermesztő, bénítóan lesújtó felidézni fürjfürgeségű, datolyaédes mosolyú, ezerszeresen megtörtté töpörödött édesanyjának halkhangú, behízelt susogását: „Bandika, egyél.” A válasz rá semmi: tenyerekbe temetett fej, sírkőhideg hát. És tehetetlenül rázkódó belső zokogás. Pedig, ha magam ott jártam, kivételesen „feldobott” állapotban volt. Nem őrzöngött, nem járt föl-alá, nem gubózott sündisznópózba. Maga is tudta, nem csak sejtette, betegsége mibenlétét, folyamatát. Mondhatom – megelőlegezve a következő fejezet fejtegetését – bensőségesebben és szakszerűbben számon tartotta tüneteit, besorolását, mint orvosai. „KOMPLEXUSOK, KÉNYSZERKÉPZETEK, FÓBIÁK – ez a betegségem. Úgy érzem magam, mintha az ördög ledobta volna a fejembe az atombombát: egy nukleáris láncreakció van a fejemben. Mindig minden külső jelet összeszedek és összefüggésbe hozok. Ez azért, az ezért stb. És belezavarom magam az örületbe.” Édesanyja vetette fel mellesleg, hogy nem is bántabánja volna már, ha protestáns létére szerzetesnek áll „Bandika”, mintsem így eméssze magát. Jobban mondvá: eméssze az ördög. Akkoriban, s sokáig utána, kevesünknek szűrt szemet az ördög jelenléte. Nem ezzel voltunk elfoglalva. Inkább természetes okait kutattuk az okkult sorvadozásnak. Lelket próbáltunk önteni a magatehetetlen, ernyedtt, elembertelenedett emberbe.

Az ördög képzete csak bekevert volna. Nem voltunk még felkészülve a szak-szerű ördögűzésre. (S ki van felkészülve mostanság?) Pedig András, íme, kísérteties pontossággal jegyezte le a Sátán munkáját. Az atomrobbantásos láncreakció permanens ihletét, megfeszített alkotásfurorját is magyarázza. A peadánisan letisztázott, mondattanilag makulátlan szöveg-szerkezetben ténylegesen egymást hecceli sátáni nihilizmus és isteni gondviselés. A költő testlelke ennek a köztesléti teomachiának a csatateré. Nem esetlegesen óhajtott András barátom parókiák s kolostorok szélcsendes enyheiben választani megváltást. Netán kegyes énekeket pepecselni. Csak-hogy: aki dudás akar lenni... Ehhez pedig hozzátartozik – már a J.A. recipe szerint – zűrzavar és metszően éles logika egymást kiegészítése. Az ördögi zsákutca abba torkollik, hogy a „minden mindennel összefügg” evidens igazsága teljesen bezápít bármi gondolatszabadságot, akarattindítékot. Ahol minden lehetséges, ott semmi se lehetséges. A mindensemmi keskeny pallóján kellene a költőnek kilabirintusodnia holmi hívó Isteniségbe. S ez nem megy, nehezen megy, ígyen megy. Szegény, szerencsétlen ártatlan világegyetem szívja meg végül is az esendő halandó halálhörgését, végvonaglását. „Engem a világ tett tönkre. Akkor vagy elfogadja, hogy béna vagyok, és szolgálatomra van, vagy eltipor, hogy ne szenvedjek tovább, mert ez nem élet: a Simone Weil-i szerencsétlenség – gondolj bele hármaskörbe! ahogy kidolgozza –, a szerencsétlenség állapotában vagyok. A jószágom juttatott ide.” Ismerjük: *ha már ennyi a kín / világot vált valóra...* A kozmikus bűntudat behálóz mindent, ahogy illendő is platóni-paradicsomi lebukásunkban. A királyi lélek ellenben nem hajlandó együttműködni a létrontottsággal: mindent vagy semmit, terrorizálja a Numenont. Ámde földi hányódásunk kevert halmazállapotú: anyagsemmi és szellemminden, fény és árny mintha-mintázik általa. Aki meg nem alkuszik ezen a placcon, veszt. Az ördögi logika öndugájába dől. Minden „pszichotikusnál” kimutatható az infantilizmus bizonyos, ilyen-olyan válfaja. A Sátán akár egész társadalmakat, országokat infantilizálni képes korszakosan. Pláne, a magára hagyott egyéniséget. Hiszen a regrediálás a kamasz – és csecsemőkorba védettséget, mentességet is magával involvál. Jó elnyújtózni a felelőtlenség könnyelmű kényelmében. Ebként pad alá bújni, míg csattog-villámlik. Márpedig csattog-villámlik odakint egyfolytában. Az ördög magaelhagyó, szepegő infantilizmussal narkotizálja a kétségbeesettségbe belegyengült lelket. Andrásnál váltotta egymást az emberfeletti-hősies éleslátás és a totálisan kikapcsolt csecsemőanimalitás. (N.b. „ne menj a tóra csillagot halászni...” – nem ott babonázta halálra a tündér?) A Simone Weil-i szerencsétlenség misztériuma – Pilinszky prózáján át – végigkísérte közös gondolkodásunkat egyetemistaságunk óta. (András küldte nekem az

Új Ember ELTÉ-n stencilezett P.J. cikksorozatát summázva, visszamenőleg.) A francia „malheure” eredetileg „rossz csillagzat” alatti születést céloz. Weili átiratban a magasetudja-miértszenvető hasszidi „caddik” (igaz) alteregója, krisztusi Krisztussá-testesülése. Ennek az egyetemes kiszolgáltatottságnak egyetlen valós orvossága a szolgálattelvő, abszolút engedelmesség. Költői pályáján András barátom ennek az önfeláldozó követelménynek katonásan eleget tett. (Hajdan a seregben se renitenskedett. Nem engedhette meg magának, amit a fent felsorolt védőháló felett artistáskodók egyike-másika.) Folytassuk, ahol abbahagytuk: „A jószágom juttatott ide. Az, hogy – ahelyett, hogy 1980. május 8-án kiosztottam volna néhány csattanós pofont a tanítványaim és a kollégáim között – engedtem a rábeszélésnek, hogy idegorvoshoz vigyenek, és ezzel megkezdődött egy szörnyű folyamat, amelynek során az állapotom csak romlik évről-évre. Már a kertben sem szeretek dolgozni, ha ott a szomszédok. minden zaj, hang az idegeimbe karmol.” Ironikusan, persze, úgy is kommentálhatnánk, hogy „egy hibája volt, túl jó volt”. Lehet-e valaki túl jó, Istennel szemben (akivel szemben, tudjuk, sosincs igazunk)? Meg a jámborság, gyámoltalanság se jóembőség, automatikusan. (*Legyetek szelídek, mint a galamb, ravaszak, mint a kígyó.*) Akit rá lehet beszélni balgaságra, az maga is balga. A pofon ugyanúgy nem oldott volna meg semmit (legfeljebb tovább fertőzi a frusztráltságot), ahogy az idegorvos. Alighanem nagyon is kapóra jött a compassionátusi szerzőnek ez a megvilágosító-leleplező löket, nekilodítás az orfeuszi hódérszág-nak. András állapota romlását néminemű groteszk megelégedettséggel vette tudomásul: ugye megmondtam, ez az én formám, senki se segíthet rajtam. Szinte provokálta a világmindenség angyalait: adjatok még kisebesedettebb érzékenységet, bármilyen áron, hogy beszámolhassak tartaroszi tapasztalataimról. Az a csoda, hogy még tucat évnél hosszabb ideig húzta. Napnál világosabb volt, hogy ez az út szakadékba vezet, váltani kell. De amikor oly pikánsan élvezetes „sebeink elvakarása”! „Üldözött és meghajszolt vagyok. Mikor a munkahelyem meghajszolt, hogy leleplezzen önkielégítés dolgában, bebizonyítva, hogy erkölcstelen vagyok, mert tanár létemre onanizálok, akkor én – életemben egyetlenegyszer!, önvédelmet tanúsítottam, visszautöttem, vagyis a rosszra rosszal feleltem, és úgy jártam, mint a méhecske, amely csak egyszer szúrhat, mert a fullánk kitépi a beleit. Vállalnom kellett volna az önkielégítést, és nem orvosok védelmét (‘védelmét’) elfogadni. Akkor ma csak nevetség, és nem üldözés tárgya lennék. Ki kellett volna írnom a hátamra, hogy ‘Onán’. Az orvosom szerint nem, mert ez nem tartozik másra.” Nos, nemde ékszerdobozos irodalmi csecsebecse ez a leírás? A Nietzsche-Wagner titkos levelezésbe illő. A banánhéj, ahol egy filozófus elcsúszik. De míg Onán bűne a látens családirtás volt, az újmódi szerencsétlen áldozatoké a zsidó-keresztény szemforgatásból adódó képmutatás-maszlag.

A megoldás: bűnre bűn cserberélgetése, hamis büntudat-ganédombokkal! Merthogy a tisztázás, tisztánlátás senkinek se érdeke: se egyháznak, se világnak, se a zsbongó démonzsizsikeknek. Istent meg nem nyaggatják ez ügyben a kishitű nagyképűek! András barátom is ugyancsak hagyta lelkére mérgesedni eme pitiáner ügyecskét, kéjesen fetrengett sértettségében, játszva a gyámoltalan rászoruló, mialatt irodalmilag fenéig kiaknázta az alibi-kórtünetet. Ama irritáns homokszemcse számára Onáné, melytől dagadva gömbölyödik gyöngykagyló. Ha ugyanis „vállalta” volna a fedőbűnt, azt meg is kellett volna oldania. S akkor hol az életmű? Kellettek neki a sarkantyúzó, ihletkiváltó bosszúságok: a sámán vívó ellenfélkeresése, akár ön maga-gyötrése. „De tényleg sok az ellenségem, akik szeretnék a skalpot megcserezni, mert a közönséges ember legfőbb öröme, ha egy nem-közönséges embernek fölötte érezheti magát.” Kedvünkre csemegézhetünk itt a nietzschei Übermensch forrásvidékén, miközben tényleg üldözték (nem csak azt képzelte, lásd Esterházy), gondoskodott arról, hogy üldözö nélkül ne maradjon pillanatokra, stíl-stimulánsként: („túl egyedül – túl magasan / mire várok a havason? // közel hozzám a felhőpást/ várom a villámvillanást” – citálhatom saját Nietzsche-olvasatom.) Ami pedig a közönséges embereket illeti: természetes bosszúja a beteljesületlen önismeretlenek a kompenzáló hártás. Egészséges elme ezen fenn se akad, annál inkább a problémafüggő. Hogy mily igen szükséges volt András barátomnak a méltó nietzschei ellenségesség, mutatja: még ott is konfrontálódott, ahol kifejezetten barátságosan körüljárózták. Sőt, ha másra már nem támadhatott, önmagába kötött bele. „A kibaszott mocsai búcsú meg két hétig tart, és még vasárnap is, és jön a sok ellenség vendég a hugomhoz. Megmondom Neked: hasba fogom szűrni magam.” Similis simile a sokszoros Nobel-díjra méltó Thomas Bernhard magvas röhejessége, katartikus öntetszelgése derít kedvre bennünket itt is. (A „búcsú”- és „ellenség vendég”-hospis-oximoronral, aztán a misimai záradékkal: mintha egy búcsúünnepség elengedhetetlen tartozéka lenne a szepukku!) Úgy tűnik, András az élet-halál demarkációs vonaláról orozta el vesszorait, ezért ragaszkodott oly kórosan-makacsul a halálközeli élményekhez. Ezeket már-már függőként kikövetelte, akár kizsarolta. „Én hamarosan meghalok, mert olyan patológiusan félnék és élhetetlen lettem, hogy a legkisebb zajtól, eseménytől kiborulok, és vergődöm. Aludni se tudok, altatóval se.” Igen, élni már nem tudott, de verset írni akármikor. Nem is panaszkodik sose inspirációs apályról, begyugult medio-csatornákról. Mi, missziókrízist sýnyló hullámvölgylovagok akár irigyelhetnénk. De azért pillanatra se feledjük: itt mégiscsak az ördög csürdöngölteti póruljártját. Bizigen adhatna ez a csodálatos kristály-adóvevő-koponya boldogabb híreket is, ha nem is üstöllést a

Paradeizumból, legalább a Tisztító Tűzből. De itt jószerével csak a pokol – megengedem, olykor lakajos és légkondicionált – vágóképeit kapjuk, áthatva meghatóan az árvácskaszírom áhítatával. Hideg borsószik hátunkon hideg-
véréü öngyilkossági experimentumai olvastán. Szisztematikusan be-
46 számol levelében konnektorba nyúlálásairól majd arról a nagy
volumenű projektről, melynek keretében – kísérői körgyűrűjéből – vil-
lamos elé készül vetni magát. Az utolsó pillanatban „lefogtak, mint a disznót,
amikor ölik, és betuszkoltak, mint egy őrltetet, a szanatóriumba...” (Remé-
lem, kiérezzük a lakonikus sorokból a gyermeki felháborodást: úgy bántak
vele, mint állattal vagy tébolyodottal! Holott éppen ezért mindent megtett:
állatként haljon és magára rántsa a sötétzárkát.) A disznóolak krózi si ra-
lomháza kései lírája permanens metaforája. „Az időm nagy része azzal telik,
hogy amikor nem kapálok, vagy nem disznóolakat takarítok – sétálok föl-alá
a szobámban, aztán ütöm a fejemet ököllel (többször kaptam emiatt agráz-
kódást, repedések vannak a koponyámon, dudorok), és fekszem az ágyon,
zokogok. Az én pályámnak vége. Nálam már csak a meghalás van hátra.” Nem
kell nagy fantázia elképzelni azt a jegessé kövesült iszonyatot, melyet szerető
környezete nap mint nap átélt, átkínlódott. Aprócska, játszi gyerkőcök (uno-
kahúgai, öccsei) csacsogva erőlködtek kedvre derítésén, hiába, mindhiába.
Valami makacs, fényévvastag jégfal ellene tornyosult minden örömtől su-
gárzó törekedésnek. Hadd egészítsem ki azzal, hogy jómagam – teológussá-
gom rekvizítumaként – viszonylag korán és hathatósan rátapintottam a
ördöngös befolyásoltságra. Amikor többször ott jártam, kushadt is a Sátán,
legalábbis alattomosan visszahúzódt, a háttérből leste, miféle Szent Fe-
renc-i megvidámítási trükkökkel operálok, s siettetve noszogatott, mihamar
pucoljak odébb. Ott létemkor András megnyugodott, felszabadult. Részt vett
a családi reggeliken-vacsorákon. Apja, paraszttá durvított egykori csendész,
nehezményezte egyszer, hogy András fia az előző napi disznóvágásnál nem
fogta le az áldozat hátsó lábát, pedig akkor nem kellett volna kóstolót vinni
a szomszédnak. No hiszen, szülői empátia nesze neked: András a légmente-
sen befeketített, vastagon bepapírozott ablakok-ajtók pajzsa mögött fülét
betapasztva irtózta át a hajnali disznó-gyilkosságok irtózatát! Azonosulva
az áldozati állattal, süketen-vakon a tor általános áldásosztó szerepére.
„Gondold el: évek óta a meghalásra készülök. És vagy az van, hogy én kész
vagyok rá, de nem jönnek össze a dolgok, vagy összejönnek a dolgok, de én
hezitálok, nem vagyok kész. Élni már nem tudok.” De írni így tudott, csak így
tudott, ilyen embertelen öngyilkos magányban. Haladékat is csak erre talált
– és éveken át talált, végtére is nem halt meg íziben, még ha rettenetes sakk-
mattba is sodorta Isten által meglátogatott családját fenyegetődzéseivel
meg furfangos cselvetéseivel – mert be kellett telnie a poézis poharának,
addig nem indulhatott túlvilágjárásra, csak a papíron. András verseiben azt

(is) elmondja, amit most él át odaát. És amiből – értésünkkel, imáinkkal – kimenekíthetjük! Tudta ő, nagyon is tudta, hogy mire megy ki a játék! Jól ismerte, gyakran idéztük együtt, Bernanos örökbecsű meglátásait a „Sátán árnyékából”: Isten mintegy utolsó bátyaként veti az embert önmaga és az ördög közé. S nem is olyan könnyű azt elkülöníteni: ki enged a kísértésnek, s ki az aki megvált. „Ordítani, ó, hogy tudnék!:/ győztesek lesznek a szörnyek./ Hát, mintha csak ágyba bujnék,/ magamra húzom a földet.” (*Nincsen remény* – Vajon véletlen, hogy utolsó szavaival Vörösmarty nevében üzen? Nincsen remény!) Monoton öngyilkosság-mániás-depresszióban fel-felvillan az isteni felelősség világ-világossága. A kárhozat irtalmatlanságára játszik halálos bátorsággal: „Ahogy Monostorinak előre megmondtam: élve nem lépem át a szanatórium kapuját (nem is léptem, úgy vittek be, mert a villamos alól-elől fölszedtek, sajnos), úgy mondom Neked: hasba fogom szúrni magam. Már csak idő kérdése. Ha elkárhoznék miatta, Isten nem lenne igazságos.” Veszélyes, süppedős territórium ez a teodiceai eszkatológiának: a kárhozat titka – Pilinszky olvasatában – a kiült párnásszék kényelmével s a dekorációs cirádák lelketlenségével ekvivalens. Még akár a Jóisten szerelmének embrionális záptojás-ürülékeként is megdicsőülhet. Márpedig ekkor, mindenkor Holló Pilinszkyt mester-apostolként követte, idézte. (Számára személyesen P.J. által lemásolt versét bekeretezve tartotta szobája – egyébként kegyetlenül lecsupaszított, dermesztő – falán.) Csakis Tandori világmodell-daraboló, tévedhetetlen mű-tántorgása hatott még ily elementárisan rá. Tandorival is tartotta a kapcsolatot, halálig hűséggel.

Ha meglenne levelezésünk, évről-évre visszapergethetném baráti kapcsolatunk alakulását. E nélkül meglehetősen ködbevész az Andrács „tündöklése” és „elsötétedése” közti átmeneti időszak. Elejtett utalásaira hagyatkozhatom: „Hét éve találkoztunk utoljára. És ez alatt a hét év alatt roncs lettem.” Nem mondom, hogy repestem öndiagnózisán. Ezernyi zűrtől üzetett búvópatak-esztendőim során hallgatólagosan is bíztam abban, hogy barátom kifutja magát, legjobb formáját. Ehelyett: „Nagy vergődés volt nekem ez a két év, amíg nem leveleztünk. Úgy vártam mindig a leveleket. Mint amikor sokszor kimentem a buszmegállóhoz, hátha jön hozzám valaki, de senki nem jött hozzám sose (akit szívesen láttam volna).” Nem hiszem, hogy utólag elhíphetően mentegetőzőm azzal, hogy rianó jégtáblák hátán próbáltam akkoriban talpon maradni, partra vergődni. Őszintén szólván, sokszorosan nyomorúságosabbnak éreztem-senyvedtem a sorsom, mint mégiscsak védett mederben csörgedező bajtársamét. Akkor. „Nagyon nehéz volt nekem ez a két év nélküled. És alig éreztem valakit támaszul a hátam mögött. Pilinszkyhez hasonlóan birkózom a lételmélet és világegyetem nagy árnyaival-kérdéseivel,

de ki áll mögöttem? Pilinszky mögött ott állt egy szép számú baráti kör és az egész katolikus egyház. Én teljesen magam vagyok. Körülvéve rosszindulatú rosszakarókkal.” Ma már, de tegnap még nem, átlátom heroikus vállalkozása lélegzetelállító lehetetlenségét. Ha akkor maximálisan mellé tudok

48 állni – be kell ismernem – másként alakul a sorsa, de az enyém is. (Egészen biztos, például, hogy nem kellene tucat éve hasztalan várnom beígért ódáim inspirációs forrásaira, s ebben ugyanolyan kutyamagányt piszogok, mint András.) Az az igazság, hogy még túlságosan távol zakatolt számomra a halotti világ. András pedig fél lábbal már a túloldalon járt. „Tudom, a magány is sokat ront az állapotomon. Nem tudok két értelmes szót váltani hosszú időn át senkivel. A családnak már nincsen türelme hozzám.” A türelmet akkortájt magam is „birkák és szamarak erényeként” fitymáltam (Petőfi), viszont ott jártaimkor Andrással egész napos, mélyen az éjszakába nyúló, leglényegretörőbb lételméleti eszmecserét folytattunk. Nem volt rá eset, hogy ne támadt volna pezsgő friss életre lelki tetszhalálából. Kipirult, szeme megfényesedett, költői teljesítményét biztatóan-bízőn mustrálta, terveket fontolt a jövőre. (Felmerült Kecskemétre költözésének gondolata.) Mintha vérátömlesztésen esett volna át, úgy hatott rá alapvetően franciskánus vad-vidorságom. Édesanyjéék néha levélben (telefonon?) fordultak hozzám: jó lenne, ha ellátogatnék, mert „Bandika” nagyon rossz állapotban van. Ottlétemkor azt tapasztaltam, hogy Andrást mint különös művészfélét a faluban respektálták. Nem mondom, kissé dantei módon mutogattak rá (íme, ez a halandó járt a pokolban), de távolról is tisztelettel megsüvegezték. Azt viszont szimptomatikusnak és visszatetszőnek találtam, hogy barátom, miként ha nem is észlelte volna köszönésüket, lehajtott fejjel oda se bólintott. Egyszer, a rendszerváltás táján, meggondolatlan politikai csipkelődés gyanánt, utcáját a „Felszabadulást” átkereszteltem „Hollóra”, így címeztem hozzá levelem. András tajtékozott: mit képzelek én, van neki így is elég epés ellensége. (Azóta, remélem, van már Mocsán Holló utca! Az *Iszapfalvi legendák* mestere rég rászorgált!) Amikor hívtam, szívesen fogadta: „Mennék, nagyon is mennék Hozzád, de én olyan vagyok már, mint a tolókcsihoz láncolt nyomorék: nem tudok én már mozogni.” Később már csak rám számított, figyelmen kívül hagyva bokros megélhetési elfoglaltságaimat: „Vagy eljössz és beszélgetsz velem, vagy nem. Én mindenképp hasba szúrom magam (az emberek között sok a patkány), ha a gépeléseket befejeztem.” Ismeretemben elképzelhető, hogy s mint reagáltam: ha te úgy, én se különben! Erre a hathatós válasz: „Nem zsarollak. Ha nem jössz, nem jössz. De ne hidd akkor, hogy az értőim közé tartozol. A legkisebb dolog föl tudja baszni az idegeimet, és a plafonra kerülnek, én meg fetrengem.” Ez se hatott meg, szerettem volna, ha Ő utazik hozzánk, kevesebb a kötött munkája. Azon egyezkedtünk, hogy elébe megyek vagy visszakísér. Kategorikus imperativusokkal bombázott

vissza: „Negyedszer: olyanokat semmiképp ne táviratozz, hogy vársz ekkor meg akkor a Déli Pályaudvaron, mert velem így nem lehet beszélni. Ötödször: ha eljössz, se biztos, hogy visszakísérlek. Miután annyit vacakoltál, már annyi düh fölhalmozódott bennem, hogy nem is kísérlek vissza: hasba szúrom magam. Nem zsarolni akarlak ezzel, de ha még beszélni akarsz 49 velem ebben az életben, akkor gyere el, valószínűleg nem kísérlek vissza.” Elmentem hozzájuk, ismét minden fényesre derült, édesanyja már feltarisznyázta útra készen, de a háttérből visszacsengett a küllőfélező levélrészlet: „Nyolcadszor: ha el is mennék Veled: visszakísérnélek Kecskemétre – ha ide eljőnnél –, nem akarnék senkivel ott ismerkedni. Kilencedszer: családod három tagja nekem teljesen idegen, tehát: nem érzém jól magam még Nálad sem. Nem tudok etyele-petyézni, hogy szívükbe férközzem az embereknek.” N.B. ismervén pötyögős anyagi körülményeit, részerveztem, hogy Kecskeméten jól előkészített, meghirdetett közönségtalálkozó várja, honorált író-olvasó találkozó keretében bemutatkozzon, a helyi folyóirat csúcsszinten fogadja. Ebből sem lett semmi már alapból. Sőt, András a buszhoz menet visszafordult, s hazavonult, akkor találkoztunk utoljára. Ugyanis útközben nyíltan fenyegetőzött, hogy Mocsára már csak halottaskocsin hozzák vissza, nem akar élve, pláne, ha vissza se kísérem. Nekem ez már sok volt, engedtem hazatérni. Haza, a halálba. Nyilván, van aki rosszalja keménységem, irgalmatlanságom. Más semmiképpen se hozná összefüggésbe sorsát, halálát egy ilyen balul sikerült incidenskével. András még életében ítélte halálon túli érvénnyel: „Te csak azt tartod betegnek, aki pálcikával eszi a levest, ilyeneket, mint én is, akik 'csak' boldogtalanok vagyunk a végtelenségig, örök vesztesek, megalázottak, üldözöttek, viszont nyelvtanilag értelmes mondatokban beszélünk – hisztiseknek tartasz. Vale!” Lehet, hogy igaz, amit ír. Sose tartottam betegnek, noha megbetegítették. Most se tartom betegnek, hacsaknem megszállottnak. Éspedig nem a mondatfűzések rendezettsége okán, hanem – úgyszólván – metafizikai meggyőződésből. Ilyen jelentős költő legfeljebb felöltheti magára az örült szerepét, de meg nem örülhet. József Attila se örült bele az egész cudar világ örületébe! András legutolsó szava hozzám ismét csak rájátszik J.A. végső könyörgésére („Drága barátaim...”), íme: „Drága Barátom! Segítsél rajtam, de cselekvően. Gyógyíts meg! Benned annyi akaratérő van, hogy talán tudsz belőle nekem is adni.” Segíteni így tudok immár. Bogozgatom életünk, létünk szövevényét. Te segítettél már rajtam onnan túlról, Drága Barátom, máskor meg halálos örvénybe sodortál, mert ott se becsülöd túl sokra nyúlfarknyi földi időzésünk. Te egyre nősz az időben visszafelé, mi pedig fénysebességgel közelítünk Hozzád!

7. „NEM LÁTOTT KRÍZISHELYZETBEN”

Tucat esztendő alatt András barátom orvosi kezelés alatt állt. A terápia elérte célját, immár huszonkét éve nincs szüksége rá. A beteg tünetmentes, eltűnt.

50 Igaz, magamagát tette beteggé, magamagát is gyógyította. Tehetetlen dühét terapeutáira zúdította: „Az orvosok nem vesznek komolyan, mert nem dilizek be, senki nem ért. Pedig nem az kellene, hogy szerezzenek, hanem hogy értsenek.” Összecserélte a szerepeket. Neki kellett volna megértenie az orvosokat, s hálálkodni a gondosságért. Végül is állami apanázst húzott, éhenhaláshoz elegendőt. (Úgy röstellte ifjonti nyugdíjazását, hogy évekig hátráltatta a hivatalos ceremóniákat. Így viszont rágta a lelkiismerete, hogy szülei nyakán él, pedig végezte a házimunkákat. Leszázalékolását később elintézték.) Nem lehet elvárni, hogy az orvos beássa magát egy-egy betege életrajzába, s bajai gyökerét feltárja. Hiszen ez a páciensnek se sikerül, miközben másan se rágódik. A medicinát nem azért hozták létre, hogy baráti társaságként funkcionáljon. hanem, ha lehet, tegyen munkaképpé, ha nem, tartson életben minél hosszabban, rövidebben. Rossz helyen kopogtatott András, amikor értést várt. Legjobb barátai se érthették, önmagát se érthette. Olyan határterületre bolyongott – halottak és démonok birodalma – ahova nincs belépés, ahonnan nehéz szabadulni. A labdacsokok gátolhatták, hogy „bedilizsek”, de nem ragadhatták ki önvesszős hivatásából. Az ország legelismertebb pszichiátere kezelte, X. professzor. Nemzetközi hírnév, széles látókörű, vallásos szaktekintély. Mégis „a tudománya az én gyógyításom tekintetében csődöt mond: mióta hozzá járok, inkább rosszabb az állapotom.” Egyebekben X. professzor látta el Pilinszky nővérét kétes sikerekkel. Mások mellett, a híres színművész társaságában ő is öngyilkos lett. Azt hiszem, a kedélyjavító antidepresszánsok túlságosan rövidtávra sikerorientáltak. Az egekig dobják fel a kedélybetegét, hogy aztán onnan földhöz vágva palacsintává lapítsák. Nem egy ilyen folyamatot végigasszisztálhattam laikusként. A korszerű orvoslás mintha elfeledkezne az ember örökékevaló lelkéről, főként, ha vallásos. Olyannyira tünetmentessé szeretne tenni, hogy közben tudomást se vesz a betokozódott gócról. Amit a neves pszichotikus, Karinthy Gábor „ördöggörcsnek” nevezett el. Nos ehhez, az exorcizmushoz, nem volt státusza s képzettsége X. professzornak, hiába volt vallásos. „Több mint fél éve járok X. doktorhoz, és ez alatt az idő alatt három értelmes dolgot mondott mindössze, és semmit nem beszél meg velem, nem válaszol a kérdéseimre, fölírja a gyógyszert, beadja az injekciót, és kemény pénzeket fizetek érte. Mire jó ez, ha nincs gyógyulás?” A kérdés költői, de azért választ követel. A gyógyulási folyamat része, hogy az orvos fokozatosan távolodik páciensétől, nehogy az gyerekesen kötődjön hozzá. A kémiai szerek automatikusan elvégzik a szervezet szinten tartását, kezeskednek a lehető legjobb közérzetről. Ami ennél több, az az ördögtől van. Vagy az Istentől,

egykutya. Nem az orvostudomány asztala, az biztos. „X. doktor nem adott injekciót legutóbb, mondván, hogy jobban vagyok. A hülye barom! Nem látott még krízis-helyzetben, a levelezésemet leállította, mondván, nincs ideje elolvasni őket. Semmit nem beszél meg velem szemtől-szemben, a kérdéseimre nem válaszol, állandóan félbeszakít, és én elfelejtem, mit akartam mondani, a múltkor is fölírtam egy darab papírra, hogy mi mindenről kellene beszélgetnünk, és mondtam neki, de nem mondta, hogy vegyem elő a papírt, így elő sem mertem venni, és félresiklott a beszélgetésünk, de minden alkalommal zsebre tesz tőlem 700 forintot! Fél óras üldögélésért, mert utána kirúg.” Nos, ha Holló András látletele félre is siklott, viceversa az általa kreált a lélekgyógyászatról állja a sarat. Kezkesedik a kezelések kézzelfogható haszontalanságáról. Persze, könnyű utólag okosnak lenni, okoskodni. A híres pszichiáter nyilván nem akart kuruzsló hírébe keveredni. Végte is a nemzetközi hírnév nem garantálja a gyógyítás hatékonyságát. Ahhoz elégséges, hogy féltő rokonok, barátok hihessék: a legavatottabb kezekbe helyezték szerette betegük sorsát. Mindent megtettek, úgymond. Holott éppenséggel csak meglódtították a labilis lelket a lejtőn. Irány a pokol feneké! András barátomnak, sajnos, eleven húsába vágott ez a tévdiagnózis. Teljessé erősítette benne a betegségtudatot. Zuschlagként (hentesműszó) hozzácsapta még a gyógyíthatatlanság bizonyosságát. E kettő együtt betette a kaput. Ma már számomra nyilvánvaló, ami akkor is az volt: Holló András egyáltalán nem szenvedett semmiféle betegségben, hacsaknem a mérgező orvosságok (orv-osságok) mellékhatásaitól. Ellenben, lásd fent, elementáris démoni megszállottság kerítette hatalmába. Mivel élete költészetbe ágyazott értelmét is ez a megszállottság szolgáltatta, nem lehetett kitépni vagy eltéríteni onnan. Egyetlen mód kínálkozik ilyenkor az életszint-javulásra, a régi jó hellén-antik mintára. Óvatosan, fokozatosan fel kell cserélni a rossz-démonizáltságot (kako-daimonia) az örömteli jó-démonizáltságra (eu-daimonia). Merthogy – ez a lényeg – a görögben ez az „eudaimonia”=boldogság. Andrást boldoggá lehetett, kellett volna tenni. Immár csak halála után lehet boldog, szent.

8. „KÁRPÓTOLOD A VERESÉGEIMET”

Vasy Géza elemezte Holló András költészetében, önértelmezésében a téves, fokozott zsenitudatot, ami azért néhol tényleges zsenialitásba csap át. Ezt levelei megerősítik: „Hiszem, hogy halálom után a műveim a reneszánszukat fogják élni. Halálom – egy önakasztotta költő – is jó reklámot csinál majd a műveimnek. Van Gogh, aki szintén 37 évet élt, mint én fogok, halála előtt nem sokkal azt írta testvérenek, hogy ‘Az öngyilkosság az a pont, ahol lehetőségünk adatik tiltakozni a társadalom ellen, és megvédeni magunkat.’

Én azt mondom: 'Az öngyilkosság az a pont, ahol lehetőségünk adatik tiltakozni az embertelen világ és a lélektelen emberek ellen, és megvédeni magunkat.'" Nem tudom, reneszánszukat élík-e Tata környékén a Holló-kötetek?

52 Nem tudom, jó reklám-e az öngyilkosság? Nem tudom, tiltakozni érdemes-e a „lélektelen emberek ellen”? De azt tudom, hogy én más aspektusból látom már András költészetét, mint korábban. Szerintem, mindenkinek változtatnia kell Holló-olvasatán. (Amiről Vasadi Péter beszél nekrológos utószavában – „hiteles darabosság”, „Halk esetlenség”, „megdöccenések”, egy-egy sorvég sután leesése” – ma már tarthatatlanul retrográd hozzáállásnak számít, alapvető jó szándéka és egykori érvénye dacára.) András olyan titokzatos, félelmesen örökkévaló birodalmakat járt be, ahova a legnagyobbak (mondjuk egy Dante, Novalis, Leopardi, Blok), a legihletettebbek is csak óvatosan lopakodva betekintheettek. Olyan tapasztalatokat szerzett kicsikart pokoljáró körútjaiban, amihez meglelte az autentikus formát. Meglehet, esetenként szájbarágós ez a forma, de hiszen csecsszopó-tudatunk rá-rászorul a póttápszeres szájbarágásra. Andrásnak a szóhoz fűződő viszonyát ma már egyértelműen győztesnek, hallatlanul elementáris hatásúnak tartom. Ami ugyanis másnál – a legelismertebbeknél is – csak metafora, nála közvetlen, hiteles híradás, egyenes közvetítés Hádész mélyeiből, világkatakizma egyenes adásban. Hasonlóan álítom András fogadtatását-befogadását a Csontváryéhoz. Fél ország mosolyog vagy röhög a nagyzási mániában szenvedő világvándora amatőr piktoron, holott az egész országnak kellene maga-bornírtságán zokognia megtörtén. Annak a festőnek ugyanis igaza (igéző igaza) volt akkor, amikor a minisztériumba táviratozott délről, megváltatott Magyarország káldeai festményei révén. Bizony, igaza volt, hogy azokban a napokban ez számított a legszenzációsabb hírnek, sőt azóta sincs ennél meghatározóbb számunkra. S, bizony Isten, nem következik be pár évre Trianon katasztrófája se, ha felismeri a Nemzet akkor autentikus prófétáját, s nemzeti műcsarnokot épít életműve köré. Ma már csak az agyalgyult vak nem látja Csontváry Istentől rendelt tisztánlátását, Van Gogh-nál is távlatosabb világperspektíváját. Úgy vélem, Holló András is még beláthatatlan létterekről tudósít, s ámbátor szavai javarészt az alvilág homályos sarkairól lebbentik fel a fátyolt, de a Krisztus-logosz hitelességével, közvetlenségével, bátorságával. Így, csaknem a vége fele (noha a magam részéről még beteljesületlen, félig sültén), én hitet teszek hajdani közös-közösségi vállalásunk mellett. Nem hallgatván el azt se (de nem is fölhánytorgatva), hogy András barátom – aligha csak udvariasságból – mindvégig egybe-látta, egybe-láttatta kettőnk munkálkodását. Valahogy úgy, hogy ugyanahhoz a nemzeti ígéretes Ige-panteonhoz hordjuk az építőanyagot verítékkel. S illendő legalábbis a vállalkozás horderejét felmérnie majd az utókornak. „Tehát: ha tőlem vagy Tőled – hihetetlenül gazdag és sokrétű, minőségi és nagymennyiségű

életműünkéből – csak egyetlen kötetünk marad fön­n a jövő évezredig, akkor majd ez az utókor mellét verve fog bánkódni ősei tuloksága miatt, hogy ilyen zseniket (mint Te vagy én) elkallódni engedett, és az utókor nagy apparátussal áll majd neki – mint valami régészeti föltárásnak – az életműünk föld­eríthető darabjait megszerezni, és a magyar irodalomtörténetben a minket megillető helyre tesznek bennünket.” Megalómánia? Meglehet. (Napóleon Napóleonnak képze­li magát Szent Ilona aranyketrecében, Csontváry meg Csontvárynak a magányos cédrus tövében.) Érintettem már, de tovább kell gondolnom, hogy gyakran már életében egy-egy mű kapcsán angyaltulajdonságokat láttam felcsillanni Andrásban. (Később s sötétség angyalait.) Sohasem hittem volna például, hogy éppen ő fogalmazza meg az *Iszapfalvi legendák* nagyon is föld­illatú, mocsári prózáját. Érzékeltém rézsút zsenialitását, mégsem tettem eléggé szóvá. Meg is jegyezte utólag: „Az 'Iszapfalvi...' kötetem megjelenésekor írhattál volna azért: jól esett volna. Ma már mindegy. Ma már semmi nem érdekel. Ezért nekem ma már érthetetlen a Te nagy műgondod a köteted korrektúrájával kapcsolatban.” Ma már, persze, számomra is mindegy elírás, elértés, ellelkiismeretlenség. Más­hol, a szellemvilágban dőlnek el a lényegi dolgok, nem e sárteke bolygón. A kishitűség, önbizalomhiány meghozza férges gyümölcsét. Jó példája – az isteni Szó ihletett szentsége – mellett Holló András is szolgál visz­zatartó rossz példával. Rettenjünk vissza önfeladó tétovaságától, a Sátánnak hatalmat adó kiszolgáltatottságától. De ennek a sötéten­sorvasztó sugárzásnak, negativitásnak is pozitív vetülete. Világosan megmutatja azt, amiről Kafka expressis verbis is beszél: nyílt harcban az ördöggel vajmi kevés az esélyünk, a legparányibb kihagyás totális csőddel fenyeget. Viszont még időleges bukásunk is tanúsággal szolgál az utánunk jövőknek. Holló András költészete az elrettentésen túl számtalan irodalmi-szellemtörténeti trezort nyit nyilvánossá. Életműve fel­mérése kívül esik jelen írásom keretein. De azért azt megelőlegezhetem, hogy – tragikus élete s halála dacára – én dicsőségesen sikeresnek minősítem Holló András költészetét. Megérdemelten visszafordítom rá, amit ő *Alföldi gyászpom­pám* hajdani efémer fogadtatásáról vélt kiolvasni. Tényleg, a tehetséget szük­ségképpen rossz felől várjuk. „Sikered megérdemelt. Már Pilinszky megmondta, hogy a tehetséget mindig rossz irányból várják: így köröztél le mindenkit.” Köröztem, körözök zsákmánytalanul? Akárhogy is: feladatot, ajándékot (he­ideggeri Auf-Gabe) teljesítek – ezzel a dolgozatommal szintén. Ha nem is tar­tom helyesnek András önkínzó helyzetértékelését, elfogadom a rám testált stafétabotot. „A Te vetésedből nagy aratás lesz. Legalább Te kárpótolod az én vereségeimet. Jövőd sok biztató jó fénnel kecsgetet: az enyém totális feke­teség. Neked menned kell az úton.” Járom az utam. Míg megjárom.

9. FOHÁSZ SZENT MIHÁLY ARKANGYALHOZ

A Sátán, az ellentmondás és a hazugság atyja ott is van és nincs is ott minden tettünk, ballépésünk foganásánál. Ezért így imádkozzunk: „Szent Mihály főangyal! Védelmezz minket a küzdelemben! A sátán gonosz kísértései

54 ellen légy oltalmunk! Esedezve kérünk, parancsoljon neki az Isten!

Te pedig, mennyei seregek vezére, a sátánt és a többi gonosz szellemet, kik a lelkek vesztére körüljárnak a világban, Isten erejével taszítsd vissza a kárhozat helyére, Amen.” XIII. Leo pápa egy szentmise után különös élményben részesült. Láttá, hogy milyen nagy harc vár az Egyházza, a Sátán elleni küzdelemben. Láttá azt is, hogy a jó emberek imái, áldozatvállalásai és jócselekedetei mellett Szent Mihály főangyalnak lesz különösen nagy szerepe ebben a küzdelemben. Ez a jelenés indította XIII. Leo pápát arra, hogy megírja Szent Mihály főangyalhoz ezt az „ördögűző” imát. Egyben elrendelte, hogy az egész világon minden szentmise után mondják el a papok a hívőkkel együtt. A liturgia reformja óta ezt csak néhány templomban teszik meg.

